

WIEŚ KACZKOWO W PARAFII BROK W DOKUMENTACH BISKUPICH XV-XVIII WIEKU

Przedstawiony tekst powstał na podstawie dokumentów biskupstwa płockiego z XV, XVI, XVII i XVIII wieku, głównie lustracji, czyli okresowych spisów inwentarzowych dóbr biskupich (zachowały się z lat 1595, 1650, 1692, 1773, 1785), wizytacji parafialnych oraz metryk parafii Brok z XVII i XVIII wieku, odnoszących się do mieszkańców Kaczkowa. Tekst jest istotnym uzupełnieniem książki *Mieszkańcy Kaczkowa Starego i Nowego w parafii Brok (od połowy XVIII do połowy XX wieku)*¹. Metryki parafialne oraz dokumenty lustracji biskupich pozwalają przede wszystkim ustalić najstarsze rodziny i nazwiska mieszkańców Kaczkowa, a także wskazać pewne fakty z historii wsi, jak np.: liczba mieszkańców, rodzin, wielkość gospodarstw, wysokość świadczeń pańszczyźnianych.

Od XI wieku do 1795 roku, tj. do trzeciego rozbioru Polski i upaństwowienia przez zaborcę pruskiego dóbr kościelnych, Brok i Puszcza Biała należały do biskupstwa płockiego, utworzonego w 1075 roku. Na podstawie źródeł wiadomo, że w 1203 roku w Broku był gród z kościołem, do którego należało 18 wsi². Na tej podstawie można sądzić, że tereny te były już wówczas dosyć dobrze zaludnione. Znane są nazwy tych wsi, aczkolwiek tylko niektóre z nich zachowały się i można je zidentyfikować jako współcześnie istniejące. Te wsie to: Staruici (Starzewice? – nieznanne), Cricosi (Krzykosy? – nieznanne), Hymelouo (Chmielewo), Neuscirime (Nieskórz), Chlopica (Chłopica – nieznanne), Crucouici (Krukowice – nieznanne), Nagoseuici (Nagoszewo), Sdimire (Zdzimirze?, Sędzimirze? – nieznanne), Camblouo (Kębłowo?, Kłębowo? – nieznanne), Neotruse (Neotruże – nieznanne), Budiseuci (Budziszewice – nieznanne), Cruse (Krusze – nieznanne), Blone (Błonie – nieznanne), Tuorimirici (Turzomirzyce – nieznanne), Kamerarii (Komorowo?), Grodec (Gródek – nieznanne), Udrino (Udrzyn), Malchinino (Małkinia)³. Nie ma wśród ówczesnych wsi Kaczkowa.

¹ *Mieszkańcy Kaczkowa Starego i Nowego w parafii Brok (od połowy XVIII do połowy XX wieku)*. Oprac. Jadwiga Sadowska przy udziale Zofii Sadowskiej, Warszawa 2016.

² Maria Miśkiewiczowa, *Najdawniejsze dzieje Broku i jego okolic*. W: *Brok i Puszcza Biała*, Ciechanów 1989, s. 18; zob. też: Jerzy Madzelań, *Brok – gród, miasto, osada, miasteczko*, <http://madzelań.cba.pl/2023/03/>.

³ *Monumenta Poloniae historica = Pomniki dziejowe Polski*. T. 5. Lwów : Akademia Umiejętności, 1888, s. 434-435.

Nazwa Kaczkowo pojawia się w drugiej połowie XV wieku w dokumencie z roku 1465 i następnym z roku 1476. Jest to czas panowania w Polsce króla Kazimierza Jagiellończyka. W dokumencie z 1465 roku (wypis niżej) podana jest informacja, że kapituła płocka poleca, aby pleban ostrowski utworzył wieś w Kaczkowie. Jeśli zagospodaruje 30 włók ziemi [1 włóka = 30 mórg, 1 morga = 0,56 ha], zatrzyma [dla siebie] 3, jeśli zagospodaruje 40, zatrzyma 4 itd. I tam powinien budować [tworzyć osadę].

87 nr., Brok. Nur / spina

Kaczkowo (1465, c. 1577)

Capitulum Ploc. ordinavit, quod plebanus de Ostrova locabit villam ibidem in R., si locaverit 30 mansos habeat 3 mansos super advocaciam, si locaverit 40 mansos, habeat 4 etc. et debet ibidem edificare.

A. D. P. T., AKP 50, 19^v B. N. Mikst.

Źródło: *Kartoteka Słownika Historyczno-Geograficznego Mazowsza w Średniowieczu...*

Nie jest jednak wykluczone, że jakaś niewielka osada o tej nazwie już wcześniej istniała nad rzeką Broczysko. Wskazywałby na to fakt, że we wspomnianym dokumencie użyto nazwy Kaczkowo, tak jakby nazwa była znana kurii biskupiej i plebanowi ostrowskiemu. Wiadomo też, że w tym czasie były już pobliskie wsie takie, jak: Daniłowo, Niegowiec, Kańkowo, Biel, Głina, Małkinia.

W dokumencie z 1476 roku (wypis niżej), biskup płocki Kazimierz [Kazimierz III, 1471-1480] chce we wsi Kaczkowo, w okręgu wyszkowskim, poprawić warunki ludziom biskupim [przez zbudowanie] na rzece Brok [Broczysko] młyna z foluszem [urządzenie napędzane wodą do filcowania tkanin, aby doprowadzić tkaninę przez ubijanie, moczenie i ługowanie do postaci sukna] i stępą [proste urządzenie, również napędzane wodą, do kruszenia lub obłuskiwania ziarna]. Ma się tym zająć pleban ostrowski Piotr. W tym czasie istniał także na Broczysku młyn w Daniłowie, a prowadził go Jan Orzeł, a następnie jego synowie⁴.

⁴ Zob. Jerzy Madzela, *Ludzie i wydarzenia. Opowieści z historii Broku, Ostrowi i okolic*. Ostrów Maz. 2022, s. 12.

Kaczkowo

(1476)

Kazimirus episcopus Ploc. etc. volens
 villam C. mense episcopalis in distr.
 Vyschkoviensi ad uberiorem reducere
 condicionem, molendinum super flu-
 vio Brok cum foluschi et stampa
 Petro de Ostrowya plebano edificare
 concessit, dans eodem Petro terciam
 mensuram omnisvis graui et seminis
 de molendino etc. , 1 mansum versus
 molendinum etc. Ut autem dicta villa C.,

A.Dj. Pł., Ep. 10, 155

Źródło: Kartoteka Słownika Historyczno-Geograficznego Mazowsza w Średniowieczu...

Wskazana dla Kaczkowa lokalizacja – blisko od Broku (ok. 4 km od dawnego centrum) oraz dogodne położenie po obu stronach rzeki Brok (nazwa oficjalna, okoliczni mieszkańcy używają nazwy Broczysko), która ok. 3 km dalej wpada do Buga – było dobrym miejscem dla osady. Broczysko płynące z północnego wschodu (73 km długości) było rzeką spławną, zwłaszcza w biegu środkowym i dolnym, którą transportowano na tratwach ze wschodniego Mazowsza towary (głównie zboże), przeładowywano je w Broku i dalej Bugiem spławiano Wisłą do Gdańska. Jak piszą historycy, fakt ten potwierdzają zakazy budowy w XVI wieku na Broczysku młynów, przegród i jazów⁵. Rzeka była ważnym traktem handlowym i komunikacyjnym biegnącym od Broku na wschód w kierunku Małkini (dokładnej Orła, Daniłowa) i dalej Andrzejewa. Pod koniec XVII wieku, po wojnach polsko-szwedzkich, Broczysko utraciło swoje znaczenie handlowo-komunikacyjne i wówczas pozwolono budować na niej młyny – w Kaczkowie, Orle, Daniłowie, Rawach⁶.

Sto lat później, w dokumentach z roku 1563 i 1564⁷, dotyczących poboru podatków od wsi należących do biskupstwa płockiego, wymienia się Kaczkowo, obejmujące 23 włóki pola,

⁵ Tadeusz Krajewski, *Spoleczno-gospodarczy rozwój i upadek Broku w XVI-XVII wieku*. W: *Brok i Puszcza Biała*, s. 32.

⁶ Tamże, s. 35.

⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych. Pobory podatków za panowania Zygmunta Augusta. Rejestry poborowe woj. mazowieckiego 1494-1580, sygnatura 1/7/0/3/38. Kaczkowo, 1563, karty 343-343v; 1564, karta 474, [za:] Jerzy

mające karczmę oraz dwóch rzemieślników. Według historyków z jednej włóki w rodzinach chłopskich utrzymywało się 11-13 osób⁸. Oznacza to, że liczba ludności Kaczkowa w połowie XVI wieku wynosiła ok. 250 osób.

W lustracji z roku 1595⁹ (przeprowadzonej na polecenie biskupa Mikołaja Czapskiego) zapisano, że do biskupstwa plockiego należało 8 (w 1650 r. było 9¹⁰) jednostek gospodarczych – tzw. kluczy (pułtuski, gorszeński, brokowski, wyszkowski, makoliński, raciański, czerwieński, szumliński, grodecki). W skład klucza brokowskiego wchodziły dwa miasta: Brok i Andrzejewo, 24 wsie oraz 8 folwarków: w Broku, Złotorii, Ruskołęce, Łętownicy, Srebrnej, Pęchratce i Kalinowie. Do folwarku brokowskiego należały wsie: Kaczkowo, Małkinia, Grabownica i Glina¹¹.

Lustracja z 1650 roku pokazuje, że Brok i okoliczne wsie rozwijają się, zwiększa się wielkość zasiedlonych włók. Niestety, od połowy XVII wieku tereny te uległy zniszczeniu w wyniku przemarszów wojsk szwedzkich i ich siedmiogrodzkich sprzymierzeńców oraz z powodu panujących na Mazowszu zaraz i klęsk żywiołowych.

Z lustracji przeprowadzonej w 1692 roku widać, jak bardzo zmniejszył się stan ludności i gospodarstw. Od początku lat trzydziestych XVIII wieku, biskupi rozpoczynają akcję osiedlania (na zasadach czynszowych) Kurpiów we wsiach Puszczy Białej. Sytuacja poprawia się, na co wskazują dane z lustracji przeprowadzonej w 1773 roku (o czym dalej).

Wydaje się, że warunki rozwoju Broku i okolicznych wsi w XVIII wieku stały się korzystniejsze, a Kaczkowo było jedną z większych wsi w parafii. Według materiałów z 1781 roku do parafii Brok należało 17 wsi i 2032 mieszkańców, w tym w samym Broku 521. W Kaczkowie było wówczas 173 osoby. Pod względem liczby ludności wyprzedzały Kaczkowo wsie: Morzyczyn – 302 osoby, Płatkownica – 266 osób, Nagoszewo – 232 osoby, Małkinia Nowa i Stara – 197 osób. Warto też zauważyć, że w tym czasie Żydzi w Broku i wsiach stanowili tylko 22 osoby, czyli poniżej 1 procenta mieszkańców. Dokładny obraz daje poniższa tabela.

Madzelan, *Akta pogłównego z lat 1662-1674. Cz. I. Parafie Brok, Sadowne, Zaręby Kościelne w registrach pogłównego z lat 1673 oraz 1674*, <http://madzelan.cba.pl/2023/12/>.

⁸ *Atlas historii Polski. Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku. Cz. 2. Komentarze i indeksy*. Warszawa 1973, s. 82.

⁹ Małgorzata Pleskaczyńska, *Źródła historyczne do dziejów Broku i Puszczy Białej*. W: *Brok i Puszcza Biała*. Ciechanów 1989, s. 549.

¹⁰ Tadeusz Krajewski, *Spoleczno-gospodarczy rozwój ...*, s. 31.

¹¹ Małgorzata Pleskaczyńska, *Źródła historyczne ...*, s. 549.

Tabela 1. Regestr ludzi starych i małych miasta i wiosek *jure parochiae* do kościoła należących *in ordine confessionem paschalem* 1781 a-o [anno] spisany¹².

	Katolicy	Żydzi
W mieście Broku ludzi starych, małych i żydów	521	5
Bojany	32	
Borowe	55	
Czuraj	35	5
Dobiechi [Dobiechy]	23	
Glina	49	
Kaczkowo	173	
Kępa	16	
Laskowizna	23	
Małkini Nowa [Małkinia]	174	2
Małkini Stare [Małkinia]	32	
Nagoszew [Nagoszewo]	232	4
Płatkownica	266	
Morzyczyn	302	6
Przewoz	21	
Puzdrowizna	13	
Sumiężne	42	
Tartowizna	14	
Razem	2032	22

WÓJTOSTWO W KACZKOWIE, CZYLI PLEBAŃSKIE

¹² *Materiały do dziejów ziemi płockiej. Z archiwaliów diecezjalnych płockich XVIII w. T. 12. Ziemia Nurska. Zebrał i do druku przygotował ks. Michał Marian Grzybowski. Płock 2001, s. 20.*

Z 1585 roku pochodzi dokument stwierdzający zakupienie przez miejscowego plebana brokowskiego za 200 złotych, wójtostwa we wsi Kaczkowo (część obecnego Kaczkowa Starego), określanego do dziś nazwą 'Plebańskie'. W dawnej Polsce wójtostwo oznaczało posiadłość nadaną wójtowi, który był przedstawicielem właściciela i zarządzał nią w jego imieniu, sprawował też władzę sądowniczą na swoim terenie. Pierwotnie stanowisko wójta dotyczyło miast tworzonych na prawie niemieckim, od ok. XVI wieku wójt zarządzał także wsią lub jej częścią. Proboszcz brokowski kupił ową posiadłość od biskupa płockiego. To, że wójtostwo w Kaczkowie było własnością plebana brokowskiego potwierdzają dokumenty inwentaryzacyjne dotyczące parafii w Broku z lat 1609¹³, 1711¹⁴ i 1771. W dokumentach diecezji płockiej z roku 1771 znajduje się taka informacja:

„Ma także ten kościół [w Broku] wójtostwo na wsi biskupiej Kaczkowie, do folwarku brokowskiego należącej, przez J.M. księdza Myszkowskiego, dziekana pułtuskiego, kanonika katedralnego płockiego, plebana brokowskiego kupione, a przez J.W.J.M. księdza [Piotra] Dunina Wolskiego biskupa płockiego [1577-1590] wiecznemi czasy kościołowi nadane i przez Prześwietną Kapitułę Katedralną Płocką aprobowane a-o [anno = roku] 1585. Te wójtostwo między poddanych kościelnych rozdane, których jest ad praesens [obecnie, czyli w 1771 r.] 5, którzy sprzężajem robią, to jest: Jan Kuszpiel latem robi dni 2, zimą 1, Jakub Parys latem robi dni 2, zimą 1, Mateusz Przybysz latem robi dni 2, zimą 1, Łukasz Sołtys latem robi dni 1, zimą 1, Walenty Kuszpiel latem robi dni 1, zimą 1. Ci sami poddani tłoki [tłuki, czyli nieodpłatne świadczenia, np. przy żniwach, wykopkach] latem robią do żniwa po dni 4”¹⁵.

Na podstawie metryk małżeństw kościoła w Broku wiadomo, że w latach 1759-1761 na folwarku plebańskim pracowali Józef Parys oraz Łukasz Sołtys. Natomiast na podstawie wizytacji w parafii Brok z roku 1821¹⁶ wiadomo, że wówczas gospodarowało tam 6 poddanych chłopów, którzy mieli oddzielne domostwa i zabudowania gospodarcze (stodoły, obory, chlewy, stajnie). Byli to: Andrzej Wróbel (zm. 1821), Adam Olbryś, Mikołaj Kuśpiel, Jan

¹³ Archiwum Diecezjalne w Płocku. Akta wizytacji z r. 1609, dekanaty: wyszkowski, nurski, stanisławowski, Wizna, łomżyński, sygnatura nr 10.

¹⁴ Archiwum Diecezjalne w Płocku. AV 1711. Wizytacje różnych parafii (B – Z), sygnatura 252.

¹⁵ *Materiały do dziejów ziemi płockiej. Z archiwaliów diecezjalnych płockich XVIII w. T. 12, s. 19.*

¹⁶ Archiwum Diecezjalne w Płocku, Wizytacja AV dekanatów Andrzejów, Ostrołęka 1822-1845, sygnatura 326, nr 356, karty 95-97.

Kuśpiel, Adam Kuśpiel i Józef Rogaski. W dokumencie tym dokładnie opisany został stan zabudowań, podana ich wielkość (w łokciach), potrzeby remontowe.

W połowie XIX wieku Plebańskie obejmowało 105 mórg i 97 prętów (ok. 53 ha) pola. Po wydaniu przez cara Aleksandra I aktu z 1864 roku o uwłaszczeniu wsi ziemię tę rozdano chłopom, którzy tam mieszkali i ją obrabiali. Po 15 mórg i 3 pręty pola otrzymali: Mateusz Stefańczyk i Antoni Kaja (wspólnie), córki Antoniego Rogalanka (syna Marianny Rogaskiej), Adam Kuśpiel, Szymon Gotowicki, Antoni Borowy, Józef Zbiejczyk, Piotr Ruciński¹⁷. Dodajmy, że do dnia dzisiejszego na terenie Plebańskiego mieszkają (mają należące do nich pola), potomkowie rodzin: Kuśpielów, Gotowickich, Sokołowskich, Burzyków, Równych, Kajów, Dąbrowskich, Rucińskich, Zbiejczyków.

Od części właściwej Kaczkowa Starego oddzielała Plebańskie droga, nazywana do dziś „plebańską”, prowadząca od lasu do rzeki Broczysko. Na skrzyżowaniu dróg „plebańskiej” i „kaczkowskiej” stoi od dawna krzyż. Jest prawdopodobne, że na tym miejscu pierwotnie także stał krzyż.

DOKUMENTY PODATKOWE I LUSTRACJE z XVII i XVIII WIEKU

W 1624 roku biskup płocki Henryk Firlej nadał przywilej budowy młyna i stawu rybnego na rzece Grzebsko [Grzybówka] we wsi Kaczkowo¹⁸. Jeszcze współcześnie wśród starszych mieszkańców Kaczkowa znana jest nazwa ‘Podłynie’ [‘Podmłynie’] na określenie części Kaczkowa Starego, gdzie rzeka Grzybówka (nazywana Strugą) wpada do Broczyska. Znacznie dokładniejsze są biskupie dokumenty lustracyjne dotyczące Kaczkowa z lat 1650, 1692, 1773, 1785, w których wymienione są nazwiska ówczesnych mieszkańców oraz podany stan ich posiadania i obowiązki podatkowe w pieniądzu i naturze.

Lustracja z 1650 roku

Według lustracji biskupiej z 1650 roku¹⁹ (przeprowadzonej na polecenie biskupa Karola Ferdynanda) Kaczkowo obejmowało 17 włók ziemi (14 i $\frac{3}{4}$ obrabiane przez osiadłych chłopów, a 2 i $\frac{1}{4}$ przez najemnych) oraz 19 mórg dla zagrodników, nazywanych ogrodnikami. Ogółem

¹⁷ Archiwum Państwowe w Pułtusk. Komisarz ds. włościańskich powiatu ostrowskiego. Gubernia Łomżyńska. O urządzeniu chłopów byłej rządowej własności Kaczkowo wchodzących w skład byłej ekonomii Brok, gmina Orło, zespół nr 403, sygnatura 71.

¹⁸ Archiwum Państwowe w Płocku. Akta probostwa w Broku; zespół 15, sygnatura 162, karty 51-52.

¹⁹ Archiwum Diecezjalne w Płocku. Lustracja 1650. Akta posiadłości biskupów płockich, sygnatura B nr 346, karty dotyczące Kaczkowa 136-138

wieś liczyła 53 gospodarstwa, z czego 47 z osobnymi domami. Według historyków²⁰ rodzina chłopska składała się średnio z 4 osób. Oznacza to, że Kaczkowo liczyło ok. 210 osób. Z kolei z jednej włóki utrzymywało się 11-13 osób, co przy 17 włókach dawałoby podobną liczbę mieszkańców.

W lustracji wymienieni zostali chłopci oraz cieśla, karczmarz i wóldarz: Jan Wiechetek - cieśla dworski; Stanisław Korzep [Korzeb]; Wawrzyniec Kawalek; Marcin Wolesska - karczmarz; Jan Rusek; Paweł Siecka [Sieczka]; Marcin Bratka; Wojciech Wajszyk; Maciej Zimój [Zimny]; Jan Ometka; Stanisław Wiechetek; Maciej Wiechetek; Bartłomiej Nasiatka [Nasiadka]; Tomasz Nasiatka [Nasiadka]; Mateusz Nasiatka [Nasiadka]; Tomasz Sobieszczyk; Paweł Puzik; Paweł Cioch; Stanisław Malo; Franciszek Krzysztofik; Tomasz Michalczyk; Jan Wajszyk [Wajszczyk]; Jan Kociołek; Marcin Wajsik [Wajszczyk]; Andrzej Goraj; Jakub Włodarczyk; Franciszek Bolesta; Andrzej Bolepa [Bolesta?]; Paweł Medaj wóldarz; Stanisław Sieczka; wdowa Żochowa [Żachowa]; Stanisław Bolepszczyk [Boleszczyk?]; Tomasz Paszco; Wojciech Paszco; Kalisz [Kalikst] Zawisza; Mateusz Przytuła; Stanisław Wajsiak [Wajszczak]; Jan Skorupka; Bartłomiej Abramczyk; Lenart Siestrzek; Andrzej Korek; Jakub Danik; Marcin Opekiel; Marcin Mało; Jan Żyłka; Wojciech Ratusny; Krzysztof Lepk [? słabo czytelny]; Piotr Gawin; Marcin Goraj; Jan Cioch [Czoch?]; Jachim Korzelik [Korzebik?]; Jakub Płachetka; Wieczorek z Broku.

Mieszkańcy byli zobowiązani do uiszczania danin - część w pieniądzu, część w naturze, część w postaci dniówek pracy. Obciążenia te w poszczególnych okresach były zmienne, przy czym wyższe latem i niższe zimą. W tabeli lustracyjnej z 1650 roku przy poszczególnych nazwiskach podano liczbę dni pracy latem (od św. Jana do św. Michała) i zimą dla robotników (chłopów obrabiających gospodarstwa o powierzchni półwłóczka = 15 mórg, ok. 8 ha) i ludzi najemnych, liczbę posiadanych wołów (zwykle 2, rzadko 4) oraz liczbę koni, których we wsi było 22, podczas gdy wołów - 105. Określano też stan budynków, w większości jako 'dobry', w pięciu przypadkach jako 'zły', w czterech - jako 'mierny'. W spisie lustracyjnym podano obciążenia gospodarstw (i wsi łącznie) w naturze, mianowicie: kapłonów (trzebionych kogutów) 294, kur 100, gęsi 164, jajek kop 8 (=480 sztuk), owsa miary nurskiej korców 324, pieniędzy oprócz wóldarza, cieśli i gajowego („gajewnika”) 81 zł. Osoby (robotnicy stali i najemni), które nie miały sprzężaju (lub odpowiedniego sprzężaju), pełniły straż w dzień i w nocy.

²⁰ *Atlas historyczny Polski. Mazowsze...*, s. 82.

Dokumenty podatkowe z lat 1638, 1673 i 1674

Mieszkańcy płacili tzw. podatek pogłówny („od głowy”) od osób powyżej 10 lat (z wyjątkiem niedołęznych)²¹. Wówczas wynosił on 1 zł. Natomiast na podstawie tzw. podatku podymnego („od dymu”, czyli od komina, praktycznie od domu) wiadomo, ile domów liczyły wsie. Według tabel podymnego z roku 1638 w Kaczkowie było 48 zamieszkanymi domów²². W tym samym czasie w innych wsiach było domów: w Ruskołękach (Ruskołęce) - 62, w Królach - 33, w Małkini - 51, w Glinie - 32, w Grabownicy - 21, w Daniłowie - 11, w Niegowcu - 10, w Bieli - 7. Między rokiem 1638 a 1673 liczba domów w Kaczkowie trzykrotnie się zmniejszyła. Obciążeni podatkiem pogłównym w Kaczkowie w roku 1673²³:

1. Wdowa Boleścina, syn, parobek, dziewczka - 4 osoby
2. Wiechetek z żoną - 2 osoby
3. Sieczka z żoną, parobek, dziewczka, szwagier - 5 osób
4. Kortelik [Korzebik?] z żoną - 2 osoby
5. Stanisław Bolesta z żoną, matka, córka, parobek - 5 osób
6. Kalisz z żoną, syn, parobek - 4 osoby
7. Plesz z żoną, siostrzeniec, dziewczka, chłopiec - 5 osób
8. Korzybików dwóch, matka, chłopiec - 4 osoby
9. Kociołek z żoną, dziewczka, ojciec - 4 osoby
10. Andrzej Korzyb z żoną - 2 osoby
11. Abramek z żoną, parobek, dziewczka, syn, Wasczyk - 6 osób
12. Pazio z żoną, dziewczka, parobek, brat - 5 osób
13. Wasczyk z żoną u Kortelika [Korzebika?] - 2 osoby
14. Pastuch z żoną u Kociołka - 2 osoby
15. Ratuszny z żoną u Plesza - 2 osoby

Jagnicza u Plesza - 1 osoba; Pruska u Kalisza - 1 osoba; Zośka u Sieczki - 1 osoba; Frąckówna u Korzybika - 1 osoba; Nasiadka u Frąca Bolesty - 1 osoba.

W sumie we wsi było 59 osób, za które należało zapłacić 59 zł podatku pogłównego. Rodzin było 15, pojedyncze osoby mieszkały u innych. Było to już po szwedzkim potopie,

²¹ O obciążeniach podatkiem pogłównym wsi w parafii Brok i parafiach sąsiednich, zob. Jerzy Madzelań, *Akta pogłównego z lat 1662-1674. Cz. I. Parafie Brok, Sadowne, Zaręby Kościelne w rejestrach pogłównego z lat 1673 oraz 1674*, <http://madzelań.cba.pl/2023/12/>.

²² Lustracja 1650..., karta 162.

²³ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Rejestr pogłównego generalnego woj. mazowieckiego 1662-1674, sygnatura 1/7/0/3/66, karty 964v-965.

można więc zakładać, że liczba mieszkańców była o połowę niższa w porównaniu ze spisem lustracyjnym z 1650 roku. Obciążeni podatkiem pogłównym w roku 1674²⁴:

1. Frąc Bolesta z żoną, parobek, dziewczka – 4 osoby
 2. Wiechetek z żoną – 2 osoby
 3. Marcin Sieczka z żoną, parobek, dziewczka, szwagier – 5 osób
 4. Kortelik z żoną, komornik z żoną – 4 osoby
 5. Stanisław Bolesta z żoną, matka, parobek, Pruska, córka – 6 osób
 6. Kalisz z żoną, parobek, ojciec, matka – 5 osób
 7. Plesz z żoną, siostrzeniec, dziewczka, chłopiec – 5 osób
 8. Stanisław Korzyb, brat, matka – 3 osoby
 9. Kociołek z żoną, ojciec, brat, Mateusz Bąk z żoną – 6 osób
 10. Andrzej Korzyb z żoną, parobek, dziewczka – 4 osoby
 11. Jabramek z żoną, parobek, dziewczka, syn, Wasczyk – 6 osób
 12. Pazio z żoną, dziewczka, parobek, brat – 5 osób
- Zofia u Sieczki – 1 osoba.

Według tego wykazu, we wsi było 56 osób powyżej 10 lat, rodzin 12 + 2 bez domów (komornik z żoną u Kortelika i Mateusz Bąk z żoną u Kociołka).

Lustracja z 1692 roku²⁵

Podczas lustracji biskupiej z 1692 roku (przeprowadzonej na polecenie biskupa Andrzeja Załuskiego) stwierdzono, że w Kaczkowie jest 14 gospodarstw, obejmujących 13 półwłóczków, posiadających m.in.: 22 woły, 11 koni i 12 krów. Wymienieni mieszkańcy Kaczkowa, to: Stanisław Korzec [Korzeb]; Maciej Prusak; Szymon Nasiadka; wdowa Kuspilka [Kuśpielowa]; Stefan Korzec [Korzeb]; Krzysztof Korzec [Korzeb]; Mateusz Bąk; Marcin Siecka [Sieczka]; Balcer Bajszczyk [Wajszczyk?]; Marcin Bolesta; Ambroży Wajszy [Wajszczyk]; Stanisław Kordel; Jan Korzeb; Paweł Ples.

W lustracji tej zapisano także: „Powinności w Kaczkowie tak za dzień jako i bez dnia i czynsze jednakowe [15 gr.] jako w Małkini. Piwo w okolicy szynkują. Dziesięcina z osiadłych x. [ks.] Plebanowi należy, z pustych do folwarku Brokowskiego oddawać powinni po snopie. W tej wsi [Kaczkowie] ks. Pleban Brokowski ma zdawna włókę jedną”.

²⁴ Tamże, karta 1020.

²⁵ Archiwum Diecezjalne w Płocku. 1692. Inwentarz dóbr biskupich diecezji płockiej, sygnatura B, nr 5; Akta dotyczące dóbr biskupów płockich. 1692-1693, sygnatura B 119.

Kaczkowo Wies

Miej.	Włas.	Włas.	Włas.	Włas.	Włas.	Włas.	Włas.	Włas.	Włas.
$\frac{1}{2}$	Kordec Stanisław	5 1-	$\frac{1}{2}$	2	4	10	1-	2	1 2
1	Bazak Maciej	15	$\frac{1}{4}$	1	2	5	2	2	1
1	Nasiana Kyrion	15	$\frac{1}{2}$	1	2	5	2	2	1
1	Isytha Wilwa	15	$\frac{1}{4}$	1	2	5	2	2	1 1
1	Kordec Stefan	15	$\frac{1}{4}$	1	2	5	2	1	1
1	Kordec Jerzy	15	$\frac{1}{4}$	1	2	5	2	2	1 1
1	Bak Matysi	15	$\frac{1}{4}$	1	2	5	2	2	1 1
$\frac{1}{2}$	Wiecha Marcin	5 1-	$\frac{1}{2}$	2	4	10	1-	2	2
1	Bazak Balcer	15	$\frac{1}{4}$	1	2	5	2	1	1
1	Boleka Marcin	15	$\frac{1}{4}$	1	2	5	2	2	1 1
1	Marsz Ambroży	15	$\frac{1}{4}$	1	2	5	2	1	1
1	Kordel Stanisław	15	$\frac{1}{4}$	1	2	5	2	2	1
1	Kordec Jan	15	$\frac{1}{4}$	1	2	5	2	2	1 1
1	Ples Paweł	15	$\frac{1}{4}$	1	2	5	2	2	1 1
Suma		5 8-	4	16	32	1-20	5-	22	11 12

*Powiązanie w Kaczkowie, tak za karcz i tak y bez dnia y znowe i onych e i tak
 w Matyiu Pivo w kóły i onych e i tak y znowe i onych e i tak
 korszkiem i tak y znowe i onych e i tak y znowe i onych e i tak
 Wtedy Władcy Polacy i onych e i tak y znowe i onych e i tak*

Fragment lustracji z 1692 roku, dotyczący Kaczkowa.

W porównaniu z lustracją z 1650 roku widać, że w ciągu 40 lat, z 47 gospodarstw (domów) pozostało 14, czyli zaledwie 30% stanu poprzedniego. Podobna, a nawet gorsza sytuacja była w Glinie, gdzie pozostało tylko 5 gospodarstw z 32 w 1650 roku, tj. 16%.

Niewątpliwie głównym powodem tego stanu rzeczy były zniszczenia związane z wojną ze Szwecją (tzw. potop szwedzki) w latach 1655-1660 oraz napaścią księcia siedmiogrodzkiego Jerzego Rakoczego, sprzymierzonego z Karolem Gustawem. Wojska szwedzkie przeszły przez całe terytorium Polski, od północy aż do Krakowa, siedmiogrodzkie od południa. Wiadomo, że znalazły się one w naszej okolicy w 1657 roku, niszcząc, paląc i ograbiając mieszkańców. Spalone zostały wówczas miasta Andrzejewo, Nur, Brok. Znacznemu zniszczeniu uległ także pałac biskupów płockich w Broku. Na Mazowszu ubyło ok. 40% mieszkańców (w Warszawie nawet ok. 90%), a 70% budynków uległo całkowitemu zniszczeniu. Ludność chroniła się w

okolicznych lasach²⁶. Do tego trzeba dodać panujące na Mazowszu w drugiej połowie XVII wieku zarazy i klęski żywiołowe²⁷.

Od lat trzydziestych XVIII wieku biskupi płoccy (jako pierwszy Andrzej Załuski) rozpoczęli akcję osadzania we wsiach leżących na terenie Puszczy Białej, mieszkańców (Kurpiów) pochodzących z terenu Puszczy Zielonej, czyli okolic Ostrołki, Kadzidła, Myszyńca, a prawdopodobnie sprowadzani byli także osadnicy z terenu Warmii (na co wskazuje np. nazwisko Prusak). W zachowanych dokumentach uzasadniających tę akcję, znaleźć można zapisy potwierdzające katastrofalny stan wsi w Puszczy Białej: „Wszystko stoi pustkami po zmarłych powietrzem [od zarazy] poddanych [...] nie mogąc znieść niektórych wsi naszych i dochodów stołu naszego umniejszenia tyle, szukamy sposobu, abyśmy i te dobra restaurować, ogołcone ludźmi osadzić i jak najporządniejsze widzieć mogli”. I dalej m.in.: „[...] dobra Grabownica, Osuchowa i inne wsie były od wielu lat, ile po powietrzu [zarazach] i innych ruinach puste, bezludne, grunta pozarastałe, a za tym potrzebnie dana była obszerna wolność, niektórym tamże osiadającym ludziom gruntów zarosłych dobywania, łąk przątnienia [...]”. Osiedlani nie byli chłopami pańszczyźnianymi, ale czynszowymi, tzn. byli wolni (także od składania dziesięciny miejscowym plebanom), natomiast płacili odpowiedni czynsz. Przez kilka pierwszych lat czynsz z włóki wynosić miał 30 zł rocznie, w następnych latach 60 zł. Ustalono też zobowiązania dla bartników, których w znacznej liczbie sprowadzono, przydzielając im barcie leśne. Osadnicy mogli się dowolnie budować, a nawet grunt i budynki między sobą sprzedawać i przenosić się w inne miejsce, „gdyż ich do żadnego poddaństwa obowiązanych mieć nie chcemy” – stwierdzał biskup Andrzej Załuski²⁸. Takie zapisy znaleźć można w dokumentach „Książ pułtuskich grodzkich jurysdykcji biskupiej”.

Lustracja z 1773 roku²⁹

Z lustracji biskupiej w 1773 roku (przeprowadzonej na polecenie biskupa Michała Jerzego Poniatowskiego) na podstawie tabeli zatytułowanej „Osiałość i powinności poddanych” wiadomo, że w Kaczkowie były 22 gospodarstwa. Wieś osiągnęła zaledwie połowę stanu gospodarstw w porównaniu ze stanem sprzed „potopu szwedzkiego” (1650 r.),

²⁶ Geysztorowa Irena, *Zniszczenia i straty wojenne oraz ich skutki na Mazowszu*. W: *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655-1660*. Warszawa 1957, t. 2, s. 307-345, [za:] Jerzy Madzelan, *Ludzie i wydarzenia*, s. 89-91.

²⁷ Jerzy Madzelan, *Od powietrza, głodu, ognia, wojny – klęski elementarne 1648-1696*, <http://madzelan.cba.pl/2023/11/>.

²⁸ Małgorzata Pleskaczyńska, *Źródła historyczne...*, s. 545-546.

²⁹ Archiwum Diecezjalne w Płocku. Akta dóbr biskupów płockich [zandarwianych]. Lustracja z 1773 r., sygnatura B-122.

ale o 65% więcej w porównaniu z rokiem 1692, przy czym można uznać, że wieś uzyskała pewną stabilizację, która utrzymała się przez następne lata, co potwierdza lustracja z 1785 roku. Większość zamieszkałych wówczas rodzin przetrwała do końca XIX wieku, a nawet do czasów współczesnych. Na podstawie tej lustracji można ustalić nazwiska mieszkańców wsi, a także liczbę ich dzieci, zwierząt gospodarskich (liczba wołów, koni i krów) oraz wysokość opłat czynszowych i zobowiązań w naturze wobec biskupstwa. W sumie ówcześni mieszkańcy Kaczkowa obrabiali 12 półwłóczków, posiadali osobne domy (w stanie dobrym lub złym). Osadzeni na półwłóczku, byli zobowiązani w tym czasie do 4 dni pańszczyzny latem i 3 dni zimą oraz 24 groszy opłaty czynszowej. Osadzeni na połowie półwłóczka pracowali odpowiednio mniej, czyli 2 dni latem i 2 dni zimą oraz płacili 12 groszy czynszu. W Kaczkowie mieszkali wówczas (w kolejności gospodarstw):

1. Bazyli Korzeb, ma 2 synów i 2 córki; obrabia 1 półwłóczek
2. Antoni Korzeb, ma 1 syna i 1 córkę; obrabia ½ półwłóczka
3. Michał Korzeb, ma 1 syna i 2 córki; obrabia ½ półwłóczka
4. Dominik Prusak, ma 2 synów; obrabia ½ półwłóczka
5. Wawrzyniec Prusak, ma 2 synów i 1 córkę; obrabia 1 półwłóczek
6. Michał Figut [Figat], ma 2 synów i 2 córki; obrabia 1 półwłóczek
7. Franciszek Lipka, ma 3 synów [używali nazwiska Lipski]; obrabia ½ półwłóczka
8. Wojciech Korzeb, ma 1 córkę; obrabia ½ półwłóczka
9. Adam Sieczka, ma 1 syna i 1 córkę; obrabia 1 półwłóczek
10. Półwłóczek pusty
11. Stanisław Rogaski, nie ma dzieci; obrabia ½ półwłóczka
12. Dominik Ścibek, ma 2 synów i 1 córkę; obrabia ½ półwłóczka
13. Jan Bolesta, ma 1 córkę; obrabia ½ półwłóczka
14. Adam Żach, ma 1 syna i 1 córkę; obrabia ½ półwłóczka
15. Jakub Borowy, ma 1 syna i 1 córkę; obrabia ½ półwłóczka
16. Jan Traczyk, nie ma dzieci; obrabia ½ półwłóczka
17. Adam Prusak, ma 2 córki; obrabia ½ półwłóczka
18. Marcin Ścibek, ma 2 córki; obrabia ½ półwłóczka
19. Wojciech Przybysz, ma 1 córkę; obrabia ½ półwłóczka
20. Marcin Kuszpiel, ma 2 synów i 1 córkę; obrabia ½ półwłóczka
21. Grzegorz Badura, ma 1 syna i 2 córki; obrabia ½ półwłóczka
22. Andrzej Rogalski [Rogaski], ma 2 córki; półwłóczek pusty
23. Mateusz Malinowski, ma 1 córkę; obrabia ½ półwłóczka.

Przebieg i powrotań Podanych

Imię i Nazwisko	Dzień			Miejsce			Dni	Czyni	Dzienna	Lp.	Dzienna	Lp.	Dzienna	Lp.																		
	1	2	3	1	2	3																										
1. Bazyle Korzeb	1	2	2	2	1	1	4	3	24	1	1	1	15	1	3																	
2. Antoni Korzeb	1	1	1	2	1	1/2	2	2	12	1	1		8	2	3																	
3. Michał Korzeb	1	2	2	2	1	1/2	2	2	12	1	1		8	2	3																	
4. Dominik Prusak	1	2	1	1	1	1/2	2	2	12	1	1		8	2	3																	
5. Wawrzyniec Półek	1	2	1	2	1	1	4	3	24	1	1	1	15	1	3																	
6. Michał Figut	1	2	2	2	2	1	4	3	24	1	1	1	15	1	3																	
7. Franciszek Półek	1	3		2	1	1/2	2	2	12	1	1		8	2	3																	
8. Wojciech Korzeb	1	1	1	1	1	1/2	2	2	12	1	1		8	2	3																	
9. Adam Siczka	1	1	1	2	1	1	4	3	24	1	1	1	15	1	3																	
10. Półek pusty							1																									
11. Stanisław Rogalski	1			2	1	1/2	2	2	12	1	1		8	2	3																	
12. Damián Słabek	1	2	1	1	1	1/2	2	2	12	1	1		8	2	3																	
13. Jan Bobota	1	1	1	1	1	1/2	2	2	12	1	1		8	2	3																	
14. Adam Zach	1	1	1	2	1	1/2	2	2	12	1	1		8	2	3																	
15. Jakub Borowy	1	1	1	1	2	1/2	2	2	12	1	1		8	2	3																	
16. Jan Traczak	1			2	1	1/2	2	2	12	1	1		8	2	3																	
17. Adam Prusak	1	2	2	2	1	1/2	2	2	12	1	1		8	2	3																	
18. Karol Słabek	1	2	2	2	1	1/2	2	2	12	1	1		8	2	3																	
19. Wojciech Półek	1	1	2	2	1	1/2	2	2	12	1	1		8	2	3																	
20. Leszek Słabek	1	2	1	2	1	1/2	2	2	12	1	1		8	2	3																	
21. Wawrzyniec Półek	1	1	2	2	1	1/2	2	2	12	1	1		8	2	3																	
22. Michał Słabek	1	2					1																									
23. Adam Słabek	1	1	1	1	1	1/2																										
Suma														22	21	25	3	94	20	12	2	76	71	9	101	3	24	20	3	24	8	60

Fragment lustracji z 1773 roku, dotyczący Kaczkowa.

Jak zapisano w lustracji z 1773 roku, we wsi są dwa półwłóczki puste, z których jeden zajmował Andrzej Rogalski [Rogaski], a drugi półwłóczek za zgodą dworu „kto chce obsiewa”. Kilka lat później zajmie go Piotr Borowy. We wsi jest jedno domostwo chłopskie z drewna tartego w węgiel budowane, słomą pokryte, bez okien „na karczemkę obrócone”, do którego trunek dostarcza browar ciurajski [? z Czuraja?]. Trzy domy są w stanie złym (Michał Korzeb, Michał Figuta/Figata, Wojciecha Korzeb).

Nie są w tej lustracji uwzględnione osoby, które mieszkają i zajmują gospodarstwa należące do wójtostwa w Kaczkowie, które jest własnością brokowskiego proboszcza, a są to: Jan Kuszpiel, Walenty Kuszpiel, Jakub Parys, Mateusz Przybysz, Łukasz Sołtys³⁰.

Dla porównania, w 1773 roku w innych wsiach klucza brokowskiego liczba gospodarstw pańszczyźnianych przedstawiała się następująco: Kaczkowo – 22; Glina – 6; Nagoszewo – 3; Bojany – 1.

Powstały w tym czasie wsie czynszowe w części z osadnikami kurpiowskimi: Małkinia Górna – 19 gospodarstw; Małkinia Dolna z Kępą – 6; Błędnica – 8; Sumiężne – 6; Laskowizna – 2; Nagoszewo – 37; Grabownica – 16; Kuskowizna – 3; Kacpury – 2; Dudy i Laskowizna – 2; Czuraj – 3 gospodarstwa i karczma³¹. Osadnicy kurpiowscy zajmowali się głównie bartnictwem i gospodarką leśną. Płacony przez nich czynsz był obliczany jako równoważny wartości obciążeń pańszczyźnianych i tak, np.: z 37 gospodarstw w Nagoszewie wynosił 810 zł (średnio 22 zł z jednego gospodarstwa), z 16 gospodarstw w Grabownicy wynosił 626 zł (średnio 39 zł), z 8 gospodarstw w Błędnicy – 314 zł (średnio 39 zł), z 6 gospodarstw w Sumiężnem – 171 zł (średnio 28,5 zł), z 3 gospodarstw w Kuskowiznie – 105 zł (średnio 35 zł)³². W zależności od miejscowych warunków (np. jakości gruntów), czynsz roczny z jednego gospodarstwa w tym czasie wahał się od 25 do 40 zł.

Lustracja z 1785 roku

W lustracji z 1785 roku³³ (przeprowadzonej na polecenie biskupa Krzysztofa Hilarego Szembeka) stwierdzono istnienie w Kaczkowie 23 gospodarstw o łącznej powierzchni 13 „osiadłych” półwłóczków, należących do następujących rodzin (w kolejności zajmowanych włók, tych samych co w 1773 roku).

³⁰ *Materiały do dziejów ziemi płockiej. Z archiwaliów diecezjalnych płockich XVIII w. T. 12. Ziemia Nurska*, s. 19.

³¹ Archiwum Diecezjalne w Płocku. Inwentarz dóbr zanarwianych biskupstwa płockiego w 1773 r., sygnatura B-122, karty 265-266, [za:] Małgorzata Pleskaczyńska, *Źródła historyczne ...*, s. 576-577.

³² Tamże.

³³ Archiwum Diecezjalne w Płocku, Akta dóbr biskupów płockich [zanarwianych]. Lustracja z 1785 r., sygnatura B-124, [za:] Małgorzata Pleskaczyńska, *Źródła historyczne ...*, s. 557.

Imię i nazwisko	Domy		Dzieci		Woly		Ko- nie	Półwło- czki		Pańsz- czyzna		Czynsz		Danina		Jaja		Owies	Przędza	
			syny	córy	pańskie	chłopskie	chłopskie	puszte	osiedle	zimną	latem	złote	grosze	gęsi	kapłony	kury	kopy	sutki	korce	ćwiertnie
1. Maciej Korzeb	1	7	—	—	2	2	—	1	3	4	—	24	1	1	1	—	15	1	—	3
2. Antoni Korzeb	1	3	2	—	2	2	—	1/2	2	2	—	12	—	1	1	—	8	—	2	3
3. Michał Korzeba	1	1	2	—	2	2	—	1/2	2	2	—	12	—	1	1	—	8	—	2	3
4. Józef Prusak	1	1	—	1	2	—	—	1/2	2	2	—	12	—	1	1	—	8	—	2	3
5. Wawrzyniec Prusak	1	3	1	—	2	2	—	1	3	4	—	24	1	1	1	—	15	1	—	3
6. Michał Figut	1	2	1	—	2	1	—	1	3	4	—	24	1	1	1	—	15	1	—	3
7. Franciszek Lipka	1	5	1	—	2	1	—	1/2	2	2	—	12	—	1	1	—	8	—	2	3
8. Wojciechowa wdowa	1	1	—	—	—	—	—	dwór zasiewa		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9. Jakub Siczka	1	—	1	—	2	2	—	1	3	4	—	24	1	1	1	—	15	1	—	3
10. Piotr Borowy	1	1	2	—	2	1	—	1/2	2	2	—	12	—	1	1	—	8	—	2	3
11. Stanisław Rogowski stary	1	—	1	—	2	1	—	1/2	2	2	—	12	—	1	1	—	8	—	2	3
12. Dominik Ścibek	1	3	3	1	1	1	—	1/2	2	2	—	12	—	1	1	—	8	—	2	3
13. Jan Bolesta	1	1	—	—	2	1	—	1/2	2	2	—	12	—	1	1	—	8	—	2	3
14. Adam Zach	1	3	2	—	2	1	—	1/2	2	2	—	12	—	1	1	—	8	—	2	3
15. Jakub Borowy stary	1	2	2	1	1	1	—	1/2	2	2	—	12	—	1	1	—	8	—	2	3
16. Jan Traczyk	1	—	—	—	2	—	—	1/2	2	2	—	12	—	1	1	—	8	—	2	3
17. Adam Prusak	1	—	—	—	2	1	—	1/2	2	2	—	12	—	1	1	—	8	—	2	3
18. Marcin Ścibek	1	—	4	—	2	1	—	1/2	2	2	—	12	—	1	1	—	8	—	2	3
19. Wojciech Przybysz	1	—	4	—	2	1	—	1/2	2	2	—	12	—	1	1	—	8	—	2	3
20. Marcin Kuszpil	zły	1	1	—	2	1	—	1/2	2	2	—	12	—	1	1	—	8	—	2	3
21. Szymon Ścibek	1	—	—	—	2	1	—	1/2	2	2	—	12	—	1	1	—	8	—	2	3
22. Marcin Rogalski	zły	—	1	—	2	1	—	1/2	2	2	—	12	—	1	1	—	8	—	2	3
23. Mateusz Malinowski	zły	2	3	—	—	—	—	1/2	2	2	—	12	—	1	1	—	8	—	2	3
(Razem)	20	36	31	3	39	24	—	13	48	52	10	12	4	22	22	3	24	13	—	66

Źródło: ADP, Inwentarz biskupstwa płockiego..., B-124, s. 99.

Tabela lustracji Kaczkowa z 1785 roku ([za:] *Brok i Puszcza Biała*, s. 557).

Na podstawie lustracji Kaczkowa w roku 1773 można wnioskować, że mieszkańcy byli ludźmi młodymi, mającymi średnio dwoje dzieci. Z przeprowadzonej w 1785 roku lustracji widać, że we wsi nastąpiła stabilizacja – w zdecydowanej większości mieszkają te same rodziny – w 1773 – 22 rodziny, w 1785 – 23. Liczba dzieci zwiększyła się z 45 w 1773 do 66 w 1785 roku.

NAJSTARSZE NAZWISKA W KACZKOWIE

Analizując spisy mieszkańców w lustracjach z lat 1650, 1692, 1773 i 1785 oraz metryki parafialne, można ustalić, kiedy w Kaczkowie pojawiły się poszczególne nazwiska. Te najstarsze, podane w 1650 roku, to: Bolesta, Korzeb, Nasiadka, Siczka, Zawisza. W lustracji z 1692 roku do poprzednich doszły nowe: Kuśpiel i Prusak. W lustracjach z 1773 i 1785 roku pojawiły się kolejne: Borowy, Figut, Lipski, Przybysz, Rogalski, Żach.

Na podstawie metryk parafialnych wiadomo jednak, że niektóre z wymienionych nazwisk pojawiły się wcześniej niż podają to lustracje lub wystąpiły tylko w metrykach

parafialnych. Warto więc zwrócić uwagę na te najstarsze nazwiska z XVII i XVIII wieku, potwierdzone w dokumentach biskupich i metrykach, czasem w formach zniekształconych. Te nazwiska, to (chronologicznie):

- Bolesta, nazwisko zapisane w lustracji z 1650 roku, znane w Kaczkowie jeszcze na początku XX wieku, utworzone od imienia Bolesław. W metrykach kościelnych także w formie Boleścik.
- Korzeb/Korzep/Korzyb/Korzyp/Korzybik, a nawet Korzec. Prawdopodobnie osoby o tym nazwisku zostały przesiedlone do Kaczkowa ze wsi Korzybie, leżącej niedaleko Przasnysza. Pierwszy znany zapis nazwiska pochodzi z lustracji w 1650 roku. Nazwisko znane do dziś.
- Nasiadka/Nasiatka, znane przynajmniej od spisu lustracyjnego z 1650 roku do początku XIX wieku, prawdopodobnie nadane osobom przesiedlonym ze wsi Nasiadki koło Ostrołęki. W metrykach kościelnych z 1702 roku także sporadycznie w formie Nasiadek.
- Sieczka, nazwisko (również w formie fonetycznej 'Siecka', charakterystycznej dla Mazowsza) być może pochodzi od nazwy pospolitej „sieczka”, czyli drobno pocięta słoma lub raczej od nazwy wsi Siećcza/Sieczcza (okolice Garwolina). Od 1538 roku nazwa tej wsi została zmieniona na Parysów (od nazwiska Floriana Parysa). Pierwszy potwierdzony zapis nazwiska Sieczka w Kaczkowie pochodzi z lustracji z 1650 roku. Nazwisko zachowało się do początku XIX wieku.
- Zawisza, nazwisko znane od 1650 roku (do dzisiaj w sąsiedniej wsi Orło), pochodzące od imienia Zawisza (znane w średniowieczu, m.in. Zawisza Czarny, wymieniany przez Jana Długosza w bitwie pod Grunwaldem (1410 r.).
- Żach, nazwisko znane we wsi od 1650 roku do dnia dzisiejszego. Jego pochodzenie nie jest jasne. Być może jest to zniekształcona nazwa słowa „żak” – w okresie staropolskim „uczeń, student” lub „żak” – rodzaj workowatej podłużnej siatki stosowanej do połowu ryb; w języku niemieckim 'Sack' – worek, w staropolskim 'sak' - worek). Ok. 4 km od Kaczkowa jest wieś Żachy. Niewykluczone, że nazwisko ma związek ze wsiami Żochy w gminie Ojrzeń, pow. Ciechanów i w gminie Czerwin, w pow. Ostrołęka.
- Prusak, nazwisko pojawia się w drugiej połowie XVII wieku. W metrykach małżeństw w Broku (sporadycznie w formie Prusik) występuje w roku 1665 i 1675 oraz w lustracji z 1692 roku. Nazwisko wskazuje na pochodzenie z terenu Prus (dzisiejsze okolice

Mławy, Szczytna, Olsztyna). Było znane w Kaczkowie i sąsiednim Czuraju do początku XIX wieku.

- Rogaski, nazwisko podawane również w formie Rogawski /Rogaszczak/Rogalski/Rogowski. Zachowało się we wsi do dnia dzisiejszego jako Rogaski. W metrykach małżeństw nazwisko pojawiło się w 1676 (Jan Rogawski) i 1685 (Michał Rogawszczyk). Zanotowane również w spisie lustracyjnym z 1773 roku.
- Kuśpiel, nazwisko pojawia się w lustracji z 1692 roku (wdowa Kuśpilka). Na podstawie metryk kościelnych wiadomo, że w 1699 wychodziła za mąż Anna Kuśpielówna z Kaczkowa. Pochodzenie tego nazwiska nie jest znane. W metrykach występuje w formie Kuszpil/Kuspil/Kuśpielak. Jest znane we wsi do dnia dzisiejszego w formie Kuśpiel.
- Traczyk, nazwisko pojawia się w Kaczkowie w 1724 roku (Jan Traczyk żeni się z Barbarą Sieczczanką). Nazwisko jest zapisane w lustracjach z roku 1773 i 1785. Nieznane w Kaczkowie od XIX wieku (częste w Nagoszewie).
- Parys, nazwisko pojawia się w metrykach małżeństw w Broku w 1728 roku (Marcin Parys żeni się z Zofią Kuśpielówną). Nazwisko występuje też w dokumentach z 1771 roku (Jakub Parys w wójtostwie kaczkowskim). Pochodzenie nazwiska należy wiązać ze starożytnym greckim imieniem Parys, które już w średniowieczu było nadawane w Polsce, czasem w formie Parzysz. Można przypuszczać, że włościanie o tym nazwisku zostali przesiedleni z miejscowości Parysów (do 1538 roku nazwa Siecza, obecnie woj. mazowieckie, pow. garwoliński). Nazwisko istnieje w Kaczkowie do dnia dzisiejszego.
- Przybysz, nazwisko znane w metrykach brokowskich od 1739 roku (ur. się Bartłomiej Przybysz, syn Adama), notowane w lustracji z 1773 roku. W metrykach parafialnych również jako Przybysiak. Pochodzi od nazwy pospolitej 'przybysz', czyli ktoś przybywający (podobnie jak 'przychodzeń', 'przywoźny/przewoźny' – ktoś, kto został przywieziony, przeniesiony). Nazwisko zanikło na przełomie XVIII i XIX wieku.
- Lipka/Lipski. W lustracji z 1773 roku zapisany jako Lipka (Franciszek), który żeniąc się w 1761 z Ewą Brodzikówną podawał nazwisko Lipski. Również jego synowie używali tego nazwiska. Na podstawie metryk małżeństw wiadomo, że nazwisko Lipski było notowane w Kaczkowie już w 1720 roku (żenił się wówczas Jakub Lipski z Kaczkowa). Istnieje we wsi do dnia dzisiejszego.
- Sołtys, nazwisko zanotowane w metrykach urodzeń w Broku w 1740 roku, a małżeństw w 1761. Jest to pierwotnie nazwa pospolita określająca wybieranego „urzędnika”,

przedstawiciela wsi w okresie średniowiecza (do XVI w.), potem zastąpionego przez wójta. Nazwa pochodzi od niemieckiego słowa 'Scholtis'. Nazwisko zachowało się w Kaczkowie do końca XVIII wieku.

- Borowy, nazwisko zapisane w Glinie w lustracji z 1595 roku (Jan Borowy). W 1766 roku Jakub Borowy żenił się w Broku z Jadwigą Sieczkówną. Jakuba rejestruje lustracja z 1773 roku. Nazwisko pochodzi od słowa 'bór'; 'borowy', to dawne określenie gajowego. Istnieje we wsi do dnia dzisiejszego.
- Malinowski, nazwisko pojawia się w lustracjach z 1773 i 1785 roku. Wcześniej, bo w 1767 roku żenił się Mateusz Malinowski z Zofią Parysówną. Od końca XVIII wieku nazwisko we wsi nie występuje.
- Wróbel, nazwisko występuje w metrykach małżeństw z roku 1770 (Antoni Wróbel żenił się z Ewą Ścibkówną). W 1822 roku rodzina Wróblów była jedną z sześciu gospodarujących na Plebańskim. Nazwisko zachowało się do połowy XIX wieku.
- Figat/Figut. W lustracji z 1773 roku pojawia się nazwisko Figut, do dzisiaj znane jako Figat. Prawdopodobnie nazwisko pochodzi od miejscowości Fiugaty (niem. Fiugatten) koło Szczytna (niem. Ortelsburg). Była to pierwotnie osada bartna. Po raz pierwszy nazwisko pojawia się w 1762 roku, gdy żenił się Michał Figat z wdową Elżbietą Nasiadczyką.
- Ścibek, nazwisko pojawia się w lustracji z 1773 roku, ale w spisach metrykalnych małżeństw zanotowano je już w roku 1749 i 1750, wówczas trzykrotnie świadkami na ślubach osób z Kaczkowa są: Marcin, Tomasz i Adam Ścibkowie. Nazwisko pochodzi zapewne od staropolskiego imienia Ścibor/Czcibor. Zachowało się do początku XIX wieku.
- Ruciński, nazwisko pojawia się od 1790 roku w metrykach brokowskich, głównie w Rudzie i Kaczkowie. Istnieje do dnia dzisiejszego.

Do XXI wieku zachowały się w Kaczkowie nazwiska: Borowy, Figat, Korzeb, Kuśpiel, Lipski, Parys, Rogaski, Ruciński, Żach.

BIBLIOGRAFIA

Atlas historyczny Polski. Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku. Cz. 2. Komentarz, indeksy. Pod red. Władysława Pałuckiego. Warszawa : PWN, 1973

Brok i Puszcza Biała. Przeszłość – środowisko geograficzne, kulturowe i przyrodnicze. Ciechanów : Towarzystwo Przyjaciół Broku, 1989

Krajewski Tadeusz, *Spoleczno-gospodarczy rozwój i upadek Broku w XVI-XVII wieku.* W: *Brok i Puszcza Biała. Przeszłość – środowisko geograficzne, kulturowe i przyrodnicze.* Ciechanów : Towarzystwo Przyjaciół Broku, 1989, s. 28-41

Madzelan Jerzy, *Brok – gród, miasto, osada, miasteczko,* <http://madzelan.cba.pl/2023/03/>

Madzelan Jerzy, *Ludzie i wydarzenia. Opowieści z historii Broku, Ostrowi i okolic.* Ostrów Maz. : MBP, 2022

Miśkiewiczowa Maria, *Najdawniejsze dzieje Broku i jego okolic.* W: *Brok i Puszcza Biała. Przeszłość – środowisko geograficzne, kulturowe i przyrodnicze.* Ciechanów : Towarzystwo Przyjaciół Broku, 1989, s. 13-19

Pleskaczyńska Małgorzata, *Źródła historyczne do dziejów Broku i Puszczy Białej.* W: *Brok i Puszcza Biała. Przeszłość – środowisko geograficzne, kulturowe i przyrodnicze.* Ciechanów : Towarzystwo Przyjaciół Broku, 1989, s. 543-595

ŹRÓDŁA

AGAD w Warszawie. Pobory podatków za panowania Zygmunta Augusta. Rejestry poborowe woj. mazowieckiego 1494-1580, sygnatura 1/7/0/3/38. Kaczkowo, 1563, karty 343-343v; 1564, karta 474.

AGAD w Warszawie. Rejestr pogłównego generalnego woj. mazowieckiego 1662-1674, sygnatura 1/7/0/3/66, 964v-965

Archiwum Diecezjalne w Płocku. Akta wizytacji z r. 1609, dekanaty: wyszkowski, nurski, stanisławowski, Wizna, łomżyński, sygnatura 10

Archiwum Diecezjalne w Płocku. Lustracja 1650. Akta posiadłości biskupów płockich, sygnatura B-346

Archiwum Diecezjalne w Płocku. AV 1711. Wizytacje różnych parafii (B – Z), sygnatura 252

Archiwum Diecezjalne w Płocku, Akta dóbr biskupów płockich [zanarwianych]. [Inwentarz dóbr zanarwianych biskupstwa płockiego w 1785 r.] Lustracja z 1785 r., sygnatura B-124

Archiwum Diecezjalne w Płocku. Akta dóbr biskupów płockich [zanarwianych]. Lustracja z 1773 r. , sygnatura B-122 [Inwentarz dóbr zanarwianych biskupstwa płockiego w 1773 r., sygnatura B-122, k. 265-266]

Archiwum Diecezjalne w Płocku. Wizytacja AV dekanatów Andrzejów, Ostrołęka 1822-1845, sygnatura 326, nr 356, k. 95-97

Archiwum Państwowe w Pułtusk. Komisarz ds. włościańskich powiatu ostrowskiego. Gubernia Łomżyńska. O urzędzeniu chłopów byłej rządowej własności Kaczkowo wchodzących w skład byłej ekonomii Brok, gmina Orło, zespół nr 403, sygnatura 71.

Kartoteka Słownika Historyczno-Geograficznego Mazowsza w Średniowieczu, oprac. zespół pod kierunkiem Adama Wolffa, Pracownia Atlasu Historycznego Instytutu Historii PAN w Krakowie, <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/31991?language=pl>

Monumenta Poloniae historica = Pomniki dziejowe Polski. T. 5. Lwów : Akademia Umiejętności, 1888, <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/10385/edition/17389?language=pl>

Materiały do dziejów ziemi płockiej. Z archiwaliów diecezjalnych płockich XVIII w. T. 12. *Ziemia Nurska*. Zebrał i do druku przygotował ks. Michał Marian Grzybowski. Płock 2001

Parafia Brok: Księgi zaślubin: 1656-1690. Opracował Jerzy Madzelan, (<http://madzelan.cba.pl/2020/04/>; 1691-1739 (<http://madzelan.cba.pl/2020/03/>; 1740-1780 (<http://madzelan.cba.pl/2020/02/>; 1781-1804 (<http://madzelan.cba.pl/2020/01/>

ILUSTRACJA WYRÓŻNIAJĄCA ARTYKUŁ

Józef Chełmoński, *Orka*, olej na płótnie 1896 rok, w zbiorach Muzeum Narodowego w Poznaniu.
Źródło: Galeria Malarstwa Pols